

Відгук офіційного опонента
про дисертацію *Шевченко Лариси Леонідівни*
**«Мовно-інформаційні моделі концептосфери
Нового Завіту в українській рецепції»,**
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
із спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2021, 396 с.)

Дисертаційне дослідження Лариси Леонідівни Шевченко виконано в річищі актуальної й затребуваної на сьогодні мовознавчої проблематики. Саме когнітивні методики аналізу мовних явищ дають цінні результати, яким властива «пояснювальність» відображення в мові пізнавальної діяльності. Одним із об'єктів дослідження в когнітивній лінгвістиці є різні типи ментальних репрезентацій, зокрема концепти, до вивчення яких звертаються представники власне лінгвокогнітивістики, лінгвофілософії, лінгвокультурології, психолінгвістики тощо.

Проте незважаючи на наявність великої кількості праць із моделювання концептів як в Україні, так і поза її межами, тема докторської дисертації Л. Л. Шевченко є актуальною з огляду на важливість порушеної в ній наукової проблеми – дослідження цілісної концептосфери значного за обсягом тексту. На мою думку, цей аспект ще не знайшов свого належного й цілісного висвітлення в лінгвістичній літературі.

Наукова новизна докторської дисертації Л. Л. Шевченко полягає, насамперед, у комплексності дослідження текстового простору твору, системному описі різнорівневих засобів моделювання концептосфери, виявленні важливих структурно-типологічних характеристик моделі концептосфери Нового Завіту на основі аналізу значного фактологічного матеріалу.

Методологічну основу дисертації базовано на інструментарії, що дав змогу авторці вирішити поставлені завдання та досягти мети. Обґрунтованим й аргументованим є використання методів системного, польового, дефініційно-компонентного, описового, контекстуального аналізів, методу концептуального моделювання та ін.

Практична цінність дисертаційної праці полягає в запропонованій моделі концептосфери тексту, яка представляє механізм її реалізації через значущі й вагомі системні параметри й характеристики. Це відкриває можливості застосування здобутих результатів для автоматизованого опрацювання текстів з метою експлікувати знання та створити інформаційно-програмні платформи для застосування в системах інженерії знань, у практиці викладання таких дисциплін, як когнітивна лінгвістика, спецкурсів із біблеїстики, з концептуального аналізу тексту тощо.

Дисертація має чітку й логічну структуру. Вона складається із п'яти розділів, які загалом досить повно висвітлюють заявлену авторкою дисертації проблематику. Така структура дослідження повною мірою відображає логіку дослідження й уможливорює розкриття змісту наукових положень, обґрунтування висновків.

Перший розділ дисертації «Теоретичні засади дослідження концептів і концептосфер у когнітивному аспекті» висвітлює проблему теоретичного осмислення концептів і концептосфер у річищі когнітивних досліджень. Л. Л. Шевченко звертається до історичного екскурсу вивчення поняття *концепт* від досліджень С.А. Аскольдова (початок ХХ ст.) до наших днів. Авторка аналізує праці таких учених, як С. О. Аскольдов, Д. С. Лихачова, Ю. С. Степанов, А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, А. Вежбицька, С. А. Жаботинська, В. З. Дем'янков, В. І. Кононенко, О. С. Кубрякова, М. В. Пименова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, С. Г. Воркачов, І. О. Голубовська, В. В. Жайворонок та ін.

Дисертантка виокремлює три основні напрямки дослідження концептів у сучасній лінгвістиці: когнітивний, культурологічний і системно-мовний. Загалом можна погодитися із згаданим твердженням Л. Л. Шевченко, оскільки воно відображає досягнення наукової думки в галузі концептології та сучасної методології наукового вивчення концептів і концептосистем.

У другому розділі дисертації «Теоретична платформа й передумови моделювання концептосфери Нового Завіту» висвітлено питання методології вивчення проблеми моделювання текстової концептосфери. Розроблено й представлено в цьому розділі концептуальну категорію «невипадковий текст»,

загальні принципи й методичні засади моделювання концептосфери Нового Завіту, які детерміновані, на переконання дисертантки, вимогами текстуально-дискурсивного підходу, прийнятому в дисертаційному дослідженні, прагматичною й функціональною настановою праці – сформувати цілісну модель концептосфери Нового Завіту. Із цією метою в дисертації також сформовано базову систему термінів: *концепт, концептосфера, концептуальне поле, концептуальна лінія, ключові слова тексту, невинновий текст, концептема, концептоносій, концептотвірний засіб, константна й варіантна зони концептів і концептосфери, концептографія*. Авторка пропонує власне визначення концепту:

«У праці концепт трактується як певна когнітивна абстракція, яка узагальнює смисли ряду своїх мовних реалізацій, так що конкретна форма концепту визначається певним інтервалом абстракції, у межах якого він є визначеним через обсяг лексико-семантичної парадигми, що формується мовними одиницями, які локалізують його в тексті. Характерними рисами концептів як глибинних змістових величин є більша масштабність порівняно з лексичним значенням і поняттям; співвіднесеність із певним семантичним простором тексту – концептуальним полем; наявність рухомих меж; конкретні функції в тексті; багатомірність і дискретна цілісність змісту; зв'язок концептів між собою» (с. 94).

У дисертації представлено власний алгоритм дослідження концептосистем Нового Завіту: вивчення їх змісту через виявлення мовних одиниць, які пов'язані з ключовими словами – номінантами концептів і формують їх концептуальний простір; дослідження засобів вербалізації концептів у творі; моделювання глибинних смислів досліджуваного тексту.

У третьому розділі дисертації «Засоби представлення змістової структури концептосфери Нового Завіту» визначено роль концептів у формуванні змістового плану концептосфери, проінтерпретовано базові лінгвістичні категорії, які детермінують їх представлення – ключові слова та сформовані на їх основі концептуальні поля. Концептуальне змістотворення подано у праці через сукупність концептуальних ознак, що характеризують певний факт об'єктивної дійсності, представлений аналізованим текстом. Для опису концептів як оптимальний в дослідженні застосовано польовий метод, із допомогою якого здійснено аналіз когнітивно-пропозиційних структур,

пов'язаних з іменем концепту. Використання такої методики дало змогу описати низку концептів, як-от: ІСУС ХРИСТОС, БОГ, ВІРА, ГОСПОДЬ, ОТЕЦЬ, ЗАКОН, ГРІХ, СПАСІННЯ, БЛАГОДАТЬ, ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ, ЄВАНГЕЛІЄ, ЖЕРТВА. Авторка послідовно й повно моделює ці концепти за допомогою аналізу сукупності семантично пов'язаних й екстралінгвально зумовлених текстових елементів, які представляють базові змістові комплекси твору. Як результат такого моделювання (іншими словами, узагальнення регулярно повторюваних лексичних, морфологічних і синтаксичних репрезентацій, які демонструють істотні властивості через змістові комплекси досліджуваного твору) Л. Л. Шевченко пропонує опис концептосфери Нового Завіту.

Четвертий розділ дисертації присвячено мовним засобам моделювання концептосфери Нового Завіту. Здебільшого науковці звертаються до моделювання окремих концептів картини світу чи окремого тексту, тому описана картина концептотворення носить локальний або індивідуальний характер. Натомість у цій дисертації завдяки комплексному аналізу цілісної текстової концептосфери проблема виявлення вербалізаторів концептуальних утворень розв'язується системно.

Матеріал дисертації демонструє розгорнутий опис вербалізаторів, які актуалізують концепти Нового Завіту. З'ясовано, що системність мовного представлення концептосфери забезпечується інтегрованим комплексом компонентів мовного рівня формування концептосфери, які взаємодіють між собою переважно на основі актуалізації синонімічних та дериваційних зв'язків слів, повтору окремих слів і словосполук.

Метою п'ятого розділу дисертації «Формування концептосфери Нового Завіту на рівні глибинних смислів» є когнітивне дослідження глибинних смислів, підтексту Нового Завіту. Належить зауважити, що на сьогодні однією з центральних проблем, до якої звертаються вчені багатьох наукових сфер, є проблема підтексту, яка на думку більшості дослідників, не знайшла однозначного вирішення. Підтекст твору є однією з найскладніших текстових категорій, оскільки засоби його формування зумовлено як лінгвальними, так і позалінгвальними засобами й параметрами. У зв'язку з цим запропонована

методика комплексного дослідження підтексту є цікавою та перспективною. Авторка здійснює спробу виявити глибинні смисли через кількісне представлення рівноцінних концептуальних полів, а отже, таких, які мають приблизно однакову смислову вагу в тексті, що дає змогу вибудувати цілісну систему того комплексу, який називають глибинними смислами твору. У такий спосіб на підставі кількісного представлення тієї чи іншої групи концептуальних ознак у дисертації зроблено висновки щодо їх значущості у формуванні концептосфери твору. На мою думку, така інтерпретація глибинних смислів як структурованої сукупності концептуальних полів є переконливою та аргументованою, оскільки базується на системній природі функціонування текстових концептів, формуванні ними єдиного когнітивного простору тексту.

У загальних висновках лаконічно й переконливо викладено основні результати дослідження.

Водночас висловлю деякі міркування, зауваги щодо окремих положень дисертації та запитання.

1. Щодо методів дослідження та термінології, використаних у дисертації. На мою думку, корисно було би провести паралелі із прийомами аналізу, застосовуваними в межах сучасного контент-аналізу, векторного аналізу (саме результати векторного аналізу великою мірою сприяють уточненню результатів, здобутих за допомогою «традиційних» лінгвістичних методів) та методикою профілювання, запропонованою Є. Бартмінським, а також А. Вежбицькою у праці «What Did Jesus Mean? Explaining the Sermon on the Mount and the Parables in simple and universal human concepts» (2001). Так, авторка використовує словосполучення *грань концепту* (с. 216, 256) (*«Інші фрагменти тексту репрезентують поняття віри як Божий дар людині, що співвідноситься із значенням лексеми 'дар Бога людині, завдяки якому встановлюється її зв'язок з Богом', яка відсутня в СУМі. Ця **грань концепту** формується за рахунок таких фраз, які розкривають віру як те, що дається Богом»* (с. 256 дисертації)). Натомість в когнітивній лінгвістиці практично усталеним є вживання сполучки *профіль концепту*. Належить відзначити, що авторка пропонує поняттєвий

апарат, яка відповідає сформульованому теоретичному підходу, та чітко його використовує в тексті праці.

Л. Л. Шевченко зазначає, що:

Моделювання концепту – це моделювання полів слова-номінанта концепту. Комплекс концептуальних полів тексту формує концептосферу конкретного концепту і тексту в цілому (с. 95 дисертації).

Варто було докладніше описати формальні процедури, які було застосовано під час моделювання полів слова-номінанта, оскільки саме в цьому вбачаю цінність запропонованої методики.

2. Авторка стверджує, що:

Метою такого дослідження є побудова концептуальної моделі твору як динамічного утворення, яке інтегрує різноманітні текстові компоненти в єдине системне концептуальне об'єднання (с. 90 дисертації).

На мою думку, це положення потребує додаткових пояснень щодо «динамічності» моделі, як і твердження про те, що «концепт як функціональне динамічне утворення характеризується, з одного боку, стабільністю, з іншого – варіативністю» (с.96 дисертації). Іншими словами, чи можна концепти Нового Завіту вважати динамічними утвореннями?

3. Авторка, аналізуючи концепт ГРІХ та відповідно прощення гріха, стверджує, що «мовне втілення цієї думки здійснюється при опорі на дієслівні та іменникові синонімічні ряди. <...> Вони інтегровані в одне синонімічне об'єднання завдяки спільним інтегральним семам 'вибачати', 'бути вибаченим', 'бути поблажливим до когось'. Їх наявність відображає ряд словникових дефініцій...» (с. 258 дисертації). І далі наводить ряд лексем: виправдовувати, виправдовувати, виправдати, виправдовуватися, виправдуватися, виправдатися, прощати, простити, відпускати, відпустити; дарувати (с.258, 259 дисертації), не згадуючи, наприклад, змилюватися над гріхами (Покайтеся ж та наверніться, щоб Він змилювався над вашими гріхами (Дії.3:19)).

4. Загалом як власне когнітивні лінгвісти, так і представники підходів, які тією чи іншою мірою застосовують ідеї напрацьовані в межах когнітивної лінгвістики, звертаються до аналізу процесів категоризації та метафоризації. На мою думку, саме аналіз категоризації та метафоризації є виходом на аналіз знань, а не значень. Постає запитання, чому Л. Л. Шевченко не розглядає метафору?

Можу припустити, що зосередження авторки на аналізі значень зумовлено прагненням максимально формалізувати дослідницькі процедури для створення у подальшому застосунків для автоматичного/автоматизованого опрацювання природномовної інформації.

Проте міркування та зауваги є дискусійними та не стосуються концептуальних положень дисертації і не впливають на високу оцінку цієї праці.

Проведене дослідження продемонструвало цілісний когнітивний підхід до аналізу тексту через аналіз його концептуальної системи. Дисертантка розробила комплексну методику концептуальних досліджень, що дає змогу представити процеси побудови концептуальних комплексів у вигляді універсальної моделі. Практична реалізація такого підходу уможливорює реконструкцію концептографічної системи та побудову концептосфери Нового Завіту через три основні виміри, які демонструють мовні, змістові й смислові параметри її моделі у їхній взаємодії. Це компонентний (лексичний) вимір – система ключових слів, з їх текстовими втіленнями, що реалізують у своїй семантичній структурі базові значення концептів, демонструючи актуальний ідентифікаційний текстовий прошарок і одночасно маніфестуючи мовний складник когнітивного каркасу тексту; текстовий (інтерпретаційний) вимір, сформований комплексними структурами – концептуальними полями, які демонструють змістові реалізації концептів; смисловий (підтекстний) вимір, який виявляє основні домінанти твору, що вибудовані в ряди (ланцюжки) відповідно до їхньої концептологічної значущості (ваги) і які репрезентують імпліцитну інформацію та моделюють основні смислові лінії глибинної структури тексту. Як засвідчило дослідження, усі три виміри репрезентації концептів тексту формуються в контексті цілого твору, у них виявляється взаємозв'язок і взаємозалежність його елементів, які визначаються балансом детермінант, що апелюють до таких категорій, як системність, параметризованість, лінійність та ієрархічність.

Рецензовану дисертацію належно апробовано на міжнародних наукових конференціях, симпозіумах і семінарах. Авторський науковий доробок викладено в 5 колективних наукових монографіях, 33 статтях і 10 тезах (41 одноосібних, 2 – у співавторстві), 27 з яких опубліковано у фахових наукових

виданнях України, 3 – у закордонних наукових виданнях, 13 – в інших наукових виданнях.

Зміст автореферату й основних положень дисертації є ідентичними. Дисертацію та автореферат оформлено відповідно до вимог.

Докторська дисертація Шевченко Лариси Леонідівни «Мовно-інформаційні моделі концептосфери Нового Завіту в українській рецепції» є завершеним, оригінальним, самостійним дослідженням, виконаним на високому науковому рівні, що відповідає чинним вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 607 від 15.07.2020 р.), а її авторка Шевченко Лариса Леонідівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету
«Львівська політехніка»

Олена Левченко

Підпис О. П. Левченко засвідчую
учений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Роман Брилинський

Відрук надіслано до секретарі 26.04.2021 р.
Учений секретар
 В. Т. Арман